

Rasipnički odnos prema okolišu – novo ime za stari grijeh neumjerenosti

Đurica PARDON

doktor znanosti, župnik Župe sv. Ladislava u Punitovcima

Uvod

Pitanje neumjerenosti u jelu i piću često i olako svodimo samo na količinu pojedениh i popijenih namirnica. Ipak, promotrimo li otajstvo hrane i pića malo manje površnim i malo manje uskim pogledom, vidjet ćemo da su proždrljivost i halapljivost ukorijenjeni u nemaru i dubokom prijeziru vrijednosti hrane i pića, ljudi, životinja i biljaka, stvorenja, zemlje i Stvoritelja, koji je sve stvorio za održanje života.

U ovom se članku problemu grešne neumjerenosti u jelu i piću pristupa ponajprije iznošenjem pozitivnoga teološkog i praktičnog nauka o hrani i piću, a napose o zemlji, kojoj dugujemo hranu i piće. Osvjetljujući životvorni fenomen hranjenja i pijenja svjetlom vjere i teološkim pristupom utemeljenim na biblijskoj teologiji zemlje, čitatelju se pruža mogućnost da barem malo bolje razumije što sve stoji iza čina jedenja i pijenja, iza hrane i pića što se nalazi pred njim na tanjuru.

Uzimanje hrane tako je normalan i svakodnevan čin da o njemu rijetko kad ili uopće ne razmišljamo. Dugotrajno prekomjerno uzimanje hrane i pića, a osobito nepravilna i nekvalitetna prehrana, za posljedicu imaju gubitak ne samo osobnog zdravlja, nego i poremećaje većih razmjera. Poremećaj hranidbenog sustava ljudskog roda utječe na biološku raznolikost svijeta i narušava živote mnogih živih bića, uništava sklad okoliša i dovodi do izumiranja raznih živih bića o kojima ni ne razmišljamo kad prinosimo ustima žlicu ili vilicu s hranom.

Hrana i piće plod su rada ruku čovječjih

Već na samim počecima biblijski tekstovi govore o hrani (usp. Post 1,29-30). Svijet je stvoren tako da svako biće za održanje svoga života mora jesti. Time se uspostavlja zajedništvo koje potvrđuje da su sva živa bića u stalnoj i dubokoj međusobnoj ovisnosti,

i to po naumu Boga, koji na taj način omogućava ishranu i život. Mudrac Sirah primijetio je da je teško shvatiti čudesnost međusobne ovisnosti živih bića jednih o drugima i o Bogu (usp. Sir 43,32-33). Vrijedno je imati na pameti da se hrana i piće ne pojavljuju sami od sebe, već su plod sudjelovanja mnogih elemenata, od kojih je čovjek samo jedan u nizu. Zato je pristup stolu i blagovanju te teološka podloga razmišljanju o hrani, očitovana u blagoslovnoj molitvi prije jela, u suvremenom svijetu tim više važna praksa svakog vjernika. Shvaćajući krhkost ovisnosti vlastita života o hrani i životvornu povezanost sa životom i smrti drugih bića, kako naglašava Wendell Berry, čovjek blaguje hranu u zahvalnosti Bogu i svim živim bićima čiji životi podržavaju njegov osobni život i život njegove obitelji. »Kad god sjednemo za stol i jedemo, sudjelujemo u Božjem životvornom darivanju koje istovremeno potvrđuje našu stvorenost, a time i međuovisnost s drugim živim bićima. Blagovanje hrane očituje svetost i poniznost. Hrana je neoboriv dokaz da nismo samodostatna božanstva, nego smrtna bića ovisna o mnogim Božjim darovima i zakonima koje je udahnuo u stvoreni svijet. Jedenje nas podsjeća da smo dio milošću prožetog svijeta, vrijednog pažnje, brige i slavlja.«¹

Previše je ljudi koji stvarno ne znaju ili namjerno ne mare odakle dolazi hrana i što je sve potrebno, koliko truda i znoja, koliko energije i umijeća da bi se hrana pojavila na tanjuru, bila pripremljena za jelo i ukusno poslužena. Kao rezultat takva stanja svijesti, kako kaže Wendell Berry, kod ljudi se javlja suvremeni oblik praznovjerja da hrana raste na policama supermarketa i da »hrana raste na novcu«.² Unatoč velikoj količini znanja kojom suvremeni čovjek vlada i koja mu je dostupna, susrećemo se s činjenicom da smo u današnje vrijeme, više nego ikad, najnepoučeniji i najnemarniji naraštaj ljudskog roda glede osjetljivosti, shvaćanja i razumijevanja procesa uzgajanja, pripreme i čuvanja hrane. Umijeća i znanja

¹ O slavljeničkom pristupu hrani vidi više: W. BERRY, *The Pleasures of Eating*, u: *Bringing It to the Table. On Farming and Food*, Berkeley, 2009., 282-292.

² W. BERRY, *In Distrust of Movements*, u: *Citizenship Papers*, Washington, 2003., 48.

koja se stječu radom u polju, vrtu i kuhinji kronično nedostaju ne samo mladima, nego i starijim osobama. Zbog obilja hrane u konzumerističkom društvu stječe se krivi dojam da je hrana lako, bez posebnog truda i napora, dostupna pa stoga i jeftina.

Mogućnost izbora i raznovrsnost ponude obezvređuje i do prijezira dovodi ne samo vrijednost hrane, nego i značaj onih čija je društvena uloga uzgajati ju, obrađivati polja i svakodnevno pripremati obrok. Takav se stav iskazuje kad nekoga nazovemo »seljakom« i pri tome ga želimo prikazati neobrazovanim, zaostalim i zatucanim. Seljačko i zemljoradničko zanimanje, pa i sami ljudi stočari, poljoprivrednici, uzgajivači voća i povrća, u današnje se vrijeme smatraju gotovo najnižim i posve obscijenjenim slojem ljudskog društva. Ako želimo stvarno razumjeti hranu i piće, morali bismo se, koliko je god to moguće, uključiti u procese proizvodnje i pripreme hrane. Nedostatak tog praktičnog uključivanja može nas dovesti do neshvaćanja zahtjevnosti uzgoja hrane i njezine cijene. Cijena hrane daleko je veća i značajnija od one koja je istaknuta na naljepnici neke zapakirane namirnice ili u jelovniku restorana.

Nepoznavanje procesa nastanka hrane onemogućuje nam uvid u zdravstvene dobrobiti za nas same i za druge stvorove koje proizlaze iz različitih oblika i načina proizvodnje, uzgajanja, branja i skladištenja prehrambenih namirnica. K tome, nepoznavanje puteva dolaska hrane do nas oduzima nam mogućnost argumentiranog zauzimanja i zagovaranja pravednog i održivog hranidbenog sustava, sustava u kojem se štite polja i čistoća vode, sustava u kojem se ispravno postupaju sa životinjama, sustava u kojem se radnicima plaća pravedna naknada, dostojna njihova života, sustava u kojem se cijeni životni stil zemljoradnika i seljaka koji obrađuje polja i uzgaja namirnice za hranu i piće.

Upitamo li se ikada, prije nego prinesemo hranu ustima, poznavamo li čovjeka koji je uzgojio hranu i pripremio piće što se spremamo pojesti? Znamo li seljaka koji je uzgojio životinju, posijao i posadio biljke, i cijenimo li njegov rad sa zahvalnošću? S druge strane, težimo li uspostaviti takve odnose u društvu i ekonomiji da uzgajivači hrane znaju za koga uzgajaju i kome na stol dostavljaju hranu i piće? Usred krize okoliša stoji kriza prijezira vrijednosti hrane koja dovodi do obezvređivanja ljudi koji hranu uzgajaju i pripremaju, te se dehumanizacija hranidbenog procesa smatra jednim od najvažnijih čimbenika koji dovode do prekomjernog i lakomisljenog trošenja, jedenja i pijenja, ali i bacanja hrane.³ Obezvređivanjem hrane i nemarnim odnosom prema njoj obezvređujemo čovjeka i prirodu.

³ Temeljni problem suvremene krize hrane i hranidbenog sustava, a time i krize okoliša i društva, nalazi se u tome što se

Primjećujući da je sve u svijetu međusobno povezano i da nanošenje štete prirodi šteti samome čovjeku, papa Franjo ističe da »ne može biti istinskog osjećaja dubokog jedinstva s drugim bićima u prirodi ako istodobno u srcu nema nježnosti, suosjećanja i brige za ljudska bića. (...) Ravnodušnost ili okrutnost prema drugim stvorenjima ovoga svijeta prije ili kasnije utječe na način na koji postupamo s drugim ljudskim bićima. Srce je samo jedno i ista ona bijeda koja nas dovodi do toga da zlostavljamo životinje prije ili kasnije očitovat će se u odnosu prema drugim ljudima« (LS 92).

Hrana i piće plod su Božjeg blagoslova

Bog je stvorio svijet u kojemu svako biće mora jesti.⁴ Ipak, jedenje je svakodnevni podsjetnik na smrtnost. Jedemo da bismo živjeli, ali da bismo mi preživjeli netko ili nešto mora umrijeti. Bog je stvorio 'prirodno zajedništvo' u kojemu svako biće u raznolikim oblicima postojanja mora jesti da bi živjelo. Istovremeno nam je jasno da bi bez hrane izgladnjeli i umrli. Pritom valja imati u vidu i činjenicu da želimo li mi jesti ili piti netko ili nešto mora umrijeti. Bez smrti drugih – mikroba, insekata, biljaka, životinja

uzgajanje hrane dehumaniziralo. Uzgajanje hrane postalo je proizvodnja, industrijski proces u kojemu su međuljudski odnosi postali nebitan čimbenik. Biti seljak, zemljoradnik, stočar, nije zanimanje i profesija, nego način života, sa svim svojim vrijednostima. Biti seljak je zvanje, pa čak bi se moglo reći i duhovno zvanje, koje je aktivno uključeno u službu Bogu, bratu čovjeku i svijetu stvorenja ostvarujući se u svojoj elementarnoj svrsi – održavanju života. Kriza dehumanizacije i kriza poštivanja agrarnog načina života idu rukom pod ruku i uzrok su sveopće ekološke krize. Usp. T. LEMAIRE, *The Taste of the Local. The Global Alienation of Food and the Peasant and Rebellion in France*, u: D. KOOIMAN – A. KOSTER (ur.), *Conflict in a Globalising World. Studies in Honour of Peter Kloos*, Assen, 2002., 197-210., ovdje 199.

⁴ Osnovna pretpostavka ovoga članka jest da su jedenje i pijenje izvorna postavka i dio Božjeg djela stvaranja. Iako jedenje po prima drukčiji karakter nakon prvotnog grijeha, ono samo po sebi nije posljedica niti znak povezan s grijehom i stanjem 'palog' ljudskog roda. Je li jedenje prije iskonskog grijeha uključivalo smrt drugih bića, biblijski tekst Post 2 – 3 ne objašnjava. Ipak, slijedeći narav ljudskog postojanja, nije moguće zamisliti da se čovjek prije grijeha nije znojio i da nije obrađivao zemlju i pribavljao hranu. Ljudski rad sastavni je dio hranidbenog sustava koji je Bog stvorio. »Fizički rad i s njime povezana muka i težina (usp. Post 3,18-19) nisu, dakle, plod prokletstva, niti je rad na zemlji i obdržavanju njezinog tla plodnim prije čovjekove neposlušnosti Božjoj zapovijedi bio laka djelatnost. Nema govora o tome da je u edenskom vrtu sve 'padalo s neba'. Rad je i ondje izazivao znoj na licu i tražio fizički napor. Razlika je u tome što je ostvarenje muškarčeve osnovne zadaće da se brine za zemlju i priskrbljuje hranu sebi i svojoj obitelji postalo nezvjesno, nesigurno i opterećeno mogućnošću neuspjeha.« Đ. PARDON, *Zemlja: dar, kušnja i zadaća. Biblijska teologija zemlje u Knjizi Postanka 1 – 11*, Zagreb, 2014., 171.

– nema hrane.⁵ Jedenje i pijenje ujedinjuje ljude i sva stvorenja u otajstvo života koje, prema Božjoj odredbi, kao svoj sastavni dio nužno sadrži smrt i umiranje. Takvo stanje stvarnosti odnosa istovremeno, kako tumači Norman Wirzba, »uspostavlja i pokazuje da su sva bića međusobno jedna drugima životno potrebna i da jedna o drugima životvorno ovise gotovo na isti način kao što ovise o Bogu.«⁶ U hrani i piću ponajviše se očituje vazmeno otajstvo prijelaza iz smrti u život, slavljenje otajstva spasenja i otkupljenja koje nam je Bog podario mukom, smrću i uskrsnućem svoga sina Isusa Krista. Svjesno uzimanje hrane i pića može nas dovesti do dubljeg shvaćanja razloga životvornog događanja spasenja koje se obnavlja i događa svaki put kad blagujemo, jedemo i pijemo. Svako je obiteljsko blagovanje svojevrsno euharistijsko slavlje, slavlje smrti i uskrsnuća, u kojem se sa zahvalnošću blaguju Božji darovi i ostvaruje životno zajedništvo Stvoritelja i Spasitelja ljudi i svih stvorenja.

Hrana je bila, i jest, uvijek više od materije, a piće uvijek više od tekućine koja se jedenjem i pijenjem unosi u ljudsko tijelo. Ono što ljudi jedu i piju, s kime jedu i piju, te način na koji to čine, određuje i označava njihov položaj u zajednici, njihovu ulogu u društvu, njihov međusobni odnos i njihov odnos prema Bogu. Uzimanjem hrane i unošenjem pića čovjek u svoju nutrinu doslovno unosi biljke, životinje i tekućine koje mu se nalaze nadohvat ruke. Hranom i pićem čovjek stupa u intimni kontakt sa svojim okolišem. Jedenje i pijenje predstavlja čin dodirivanja čovjeka sa životima bića oko sebe. Činom jedenja i pijenja, kako naglašava meksički dominikanac Angel Méndez Montoya, mi sami sebe uključujemo u organsku cjelinu života. Istovremeno cjelokupna stvarnost koja nas okružuje postaje dio našeg života. Ostvaruje se uzajamno kozmičko zajedništvo, koje kulminira iskustvom krajnje blizine i intimnosti. Kad u sebe unosimo hranu i piće, mi postajemo doslovno intimni s hranom dok je fizički stavljamo u usta, unosimo u naše tijelo. Gutanje hrane i pića poništava granicu između onoga što je vani i što je unutra, granicu između drugoga i sebe. Naše tijelo upija raznolike mirise, okuse, teksturu hrane i pića, a metabolizmom kalorije, vitamini, proteini i ostale hranjive tvari postaju

sastavni dio nas samih, krv naše krvi, kosti naših kostiju, meso našega mesa.⁷

Jedenjem i pijenjem ostvaruje se najintimniji dodir ljudskoga bića s drugim bićima, a time i najizvršniji izražaj zajedništva s okruženjem svoga postojanja, s cjelovitošću svijeta Božjih stvorenja. U činu jedenja i pijenja očituje se istina o čovjeku, njegovu tijelu i duhu, njegovoj povezanosti i zajedništvu, njegovoj cjelovitoj duhovnoj i tjelesnoj uključenosti i ovisnosti o svijetu u kojemu živi. Veza između nas i našeg okoliša intimna je i životvorna, primjećuje papa Franjo u enciklici *Laudato si'*, jednako za nas i za naš okoliš, jer sve je međusobno povezano: »...mi smo dio prirode, uključeni smo u nju i tako smo u stalnoj interakciji s njom« (LS 139). Hranom i pićem stupamo u interakcijsko jedinstvo ne samo s prirodom i stvorenjima, nego i u intimno jedinstvo sa Stvoriteljem koji je njih udahnuo svrhu i razlog postojanja, blagoslovio ih i dao im moć prenošenja i prosljeđivanja životne snage. Tako se našim odnosom prema hrani i piću definira i naš odnos sa Stvoriteljem, izvorom i uzdržavateljem života svih živih bića.

Stoga hrana i piće nisu slučajnost, neka bezvrijedna tvar koja čeka da joj mi damo svrhu i značenje, nego konkretni izraz Božje domaćinske ljubavi u svijetu (usp. Ps 145,15; 147,8-9). Hrana, teološki gledano, kako tvrdi Norman Wirzba, »nije svodiva na neživu materiju, nego je živi stvor kojim Bog svijetu život daje.«⁸ Preziranje činjenice da hrana proizlazi od Boga životvorca i stvoritelja, te da se u njoj krije život, dovodi nas u opasnost da i sami sebe proglasimo neživom materijom. Hrana i piće nisu samo materija koja puni naš želudac. Prezremo li vrijednost hrane i pića i svedemo li ih na mrtvu tvar – instrument održanja – prezret ćemo i samoga Stvoritelja koji na konkretan način po hrani i piću izlijeva svoj životvorni blagoslov.⁹

Hrana i piće plod su zemlje

Izvor hrane je zemlja, plodno tlo. Hrana nas spaja sa zemljom i tlom na kojemu živimo. Kao što je ustvrdio

⁵ Čitava je priroda, kaže William Ralph Inge, »konjugacija glagola *jesti* u aktivnom ili pasivnom obliku«. A to znači da je, između ostaloga, naš zemaljski životni hod kretanje kroz smrt stazom jedenja, koja također završava u smrti. Bez obzira na to koliko ili kako dobro jeli, naš će biološki život, kao i životi drugih, doći do smrtnog završetka. Usp. W. R. INGE, *Confessio Fidei*, u: *Outspoken Essays*, London, 1926., 56.

⁶ N. WIRZBA, *Food and faith. A theology of eating*, New York, 2011., 2.

⁷ Usp. A. F. MÉNDEZ MONTOYA, *Theology of food. Eating and the Eucharist*, Oxford, 2009., 1. Brat laik reda propovjednika Angel F. Méndez Montoya profesor je teologije na nekoliko meksičkih i američkih sveučilišta i osnivač Instituta za življenu teologiju pri Sveučilištu u gradu Mexico City.

⁸ Usp. N. WIRZBA, *Food and faith*, 7.

⁹ Za suvremenog kršćanina vrijedno bi bilo proučiti zabilješke mističarke i promicateljice životvornog odnosa koji se očituje u hrani, bilju i okolišu, sv. Hildegarde iz Bingena. Njezini uvidi i recepti u posljednje vrijeme nadahnjuju mnoge kršćane koji se pokušavaju oduprijeti izazovu instrumentalizacije hrane i neživoj hrani koja proizlazi iz dehumanizirane industrijske obrade i pripreme namirnica. O nauku sv. Hildegarde vidi više u: E. BREIDL, *Velika knjiga o zdravlju sv. Hildegarde iz Bingena. Savjeti i recepti za zdrav život*, Đakovo, 2003.

Wendell Berry: » Postoji veza između onoga kako se osjećamo i onoga što jedemo, između naših tijela i zemlje. (...) Naša tijela ne postoje odvojeno od tijela drugih ljudi, o kojima ovise na vrlo složene načine, od svojega biološkoga do duhovnog aspekta. Naša tijela također nisu odvojena od tijela biljaka, odnosno životinja, s kojima smo povezani u sklopu prehrambenih ciklusa, kao i zapletenim oblicima zajedništva koji se ostvaruju u sklopu ekoloških sustava i u sklopu duhovnosti. Naša tijela isto tako nisu odvojena od zemlje, od sunca i mjeseca, kao ni od drugih nebeskih tijela.«¹⁰

Međutim, biljke i životinje, koje Bog daje ljudima za hranu, prema izvješću o stvaranju, upravo su one koje rastu u edenskom vrtu. To su one biljke i životinje koje ljude okružuju i koje se nalaze nadohvat njihove ruke, koje rastu iz zemlje što je čovjek obrađuje, i to one zemlje i onog okruženja u kojemu čovjek živi (usp. Post 1,29-30; 2,8-9.15-16; 9,3-4). Ovdje se ne radi o nekoj dalekoj, idealnoj ili općoj zemlji. Govor je ovdje o tlu na kojemu stojimo, od kojega smo stvoreni i koje po hrani postaje dio našeg tijela. Bog čovjeka stvara od one iste zemlje, od onoga istog tla, od onog istog praha pomiješanog s vodom iz kojega rastu biljke i na kojemu žive životinje što ih daje čovjeku za hranu (usp. Post 2,7-8). Tlo na kojemu živimo, naša lokalna zemlja, po hrani i piću, osnovna je sastavnica našeg života.

Prema biblijskom nauku, čovjek je za svoje ponašanje prema zemlji odgovoran Bogu i drugim ljudima, ali i drugim bićima koji zajedno s njime dijele plodove zemlje na kojoj svi zajedno žive. Plodnost zemlje povezana je s povjerenjem da je Bog darivatelj života kroz plodove tla. Ljudski odnos prema Bogu prepoznaje se u njegovoj brizi za plodno tlo – obrađivanju i čuvanju. Posljedica nepovjerenja Bogu povezana je s neizvjesnošću rađanja i plodnosti tla (usp. Post 3,18-19). Pažnja, nježnost i zauzetost kojom je Bog (na) činio čovjeka primjer je i uzor čovjekovu ponašanju prema svome tlu. Tu pažnju, blizinu i zauzetost, koja se u biblijskom tekstu naglašava upotrebom glagola 'čuvati', čovjek je dužan iskazivati prema zemlji i svim stvorenjima. Prema njima se ponašati istom brigom kao što se Bog ponaša prema njemu.

Povjerenje Bogu konkretno se očituje povjerenjem zemlji, tj. da će tlo koje je Bog dao za stanovanje i miran život dati uvijek dovoljno hrane i pića za uzdržavanje života. Kao što računa na Božji blagoslov, čovjek isto tako mora računati na to da Bogu mora odgovarati za ono što jede i kako pristupa hrani, za način pribavljanja hrane, tj. za upravljanje tлом i njegovom plodnošću. Nedisciplinirani i nebrizni postupci prema tlu u konačnici uvijek dolaze na

naplatu.¹¹ Nasilje nad plodnim tлом, u svrhu dobivanja što je moguće veće količine hrane, popraćeno je uvijek nepovjerenjem u Boga i plodnost zemlje. Stavljanje povjerenja samo u ljudsku umješnost proizvodnje hrane, bez obzira na to što se dogodilo s tлом, od samih svojih početaka nikada nije imalo dobre posljedice ni po tlo ni po čovjeka.¹²

Svjedoci smo da je suvremeni svijet zbog straha i neizvjesnosti glede plodnosti zemlje pribjegao strašnim oblicima nasilja nad njom. Vođen željom da postigne što veću plodnost tla, čovjek je kadar iz njega iscijediti svu životnu energiju i u konačnici ga uništiti. Često se sebičnost, strah i želja za zaradom, zbog koje stradavaju plodna područja svijeta, zaodijevaju u humanitarne i dobrotvorne haljine spašavanja svijeta od gladi te u ruho politike smanjivanja siromaštva. Takvo postupanje za posljedicu ima eroziju velikih područja plodnoga i zdravoga tla, što uzrokuje opustošenja i dezertifikaciju nekoć plodnih područja zemlje, koja su, unatoč skromnom urodu u vremenima prije degradacije, bila u mogućnosti prehraniti svoje stanovništvo i održati ga u životu.¹³

Poradi stava da je prihvatljivo svako postupanje s tлом koje, uz što manje troškove, uvećava njegove urode, kaže Marijan Jošt, industrijska poljoprivreda – orijentirana prema profitu kao jedinom načelu – ima katastrofalne posljedice. Danas, u vrijeme tehničke civilizacije, 40 % svjetske proizvodnje hrane dolazi s navodnjavanih oranica. No podzemne rezerve vode nestaju. Upotreba herbicida, pesticida i drugih kemijskih sredstava truje tlo i dovodi u opasnost ljude koji se hrane poljoprivrednim proizvodima. 'Agrikulturu' zamjenjuje 'agrobiznis', a ljudska pohlepa za brzim profitom uzrok je bolestima

¹¹ Daljnju biblijsko-teološku obradu teme vidi u: Đ. PARDON, *Zemlja: dar, kušnja i zadaća*, 125-127.

¹² Problem povezanosti erozije tla i degradacije okoliša antropogenim djelovanjem postoji od izuma pluga. Kulture Babilona, Sumera i Asirije tijekom stoljeća uništile su tla prekomjernim navodnjavanjem, što je dovelo do uništenja civilizacija Mezopotamije. Sličan scenario pratio je Grčku i Rim, civilizaciju meksičkih Indijanaca, a danas SAD i Kinu. U posljednje vrijeme erozija tla poradi preiskorištenosti i intenzivne poljoprivrede bila uzrokom šteta velikih razmjera i na području Republike Hrvatske. Tako, na primjer, u Međimurju i Podravini erozija tla zbog antropogenim djelovanja dostiže katastrofalne razmjere. Prema nedavnim istraživanjima, problem erozije tla zbog intenzivne obrade u Hrvatskoj stvara izrazito bitan problem. Usp. I. KISIĆ, *Antropogena erozija tla* (sveučilišni udžbenik), Zagreb, 2016., 20.

¹³ Temeljna su uvjerenja ekološkog i samoodrživog uzgoja hrane da svako tlo može prehraniti svoje stanovništvo i da svako tlo rađa upravo najboljom i najkvalitetnijom hranom za zdravlje ljudi koji na njemu žive. Uvoz i konzumiranje hrane iz drugih podneblja smatra se izrazom elitizma, privilegijem bogatih i odrazom rasipničkog duha. Svakom čovjeku najbolje prija i na njegovo zdravstveno stanje najveći učinak ima lokalna hrana. Usp. T. LEMAIRE, *The Taste of the Local*, 203-205.

¹⁰ W. BERRY, *The Body and the Earth*, u: *Psychoanalytic Review* 81 (1994.) 1, 125-169., ovdje 129-130.

životinja i ljudi koji jedu namirnice životinjskog podrijetla. Upotreba GMO namirnica u svrhu povećanja plodnosti biljaka i otpornosti na bolesti, koje su ionako plod neodgovornog ljudskog uplitanja u biljni i životinjski svijet, jest samo jedno od oružja kojim se naoružava svjetska i osobna neumjerenost u jelu i piću i neobuzdana želja za plodovima zemlje, a da, unatoč opasnostima i šteti po zdravlje ljudi, životinja i okoliša, ne daje očekivane rezultate u povećanju uroda.¹⁴

Čini se da su suvremeni alternativni načini života i religiozni pokreti nadahnuti naukom prirodnih religija, prije negoli je to učinilo kršćanstvo, prepoznali važnost i vrijednost hrane, povezanost prehrane s dobrobiti čovjeka, drugih živih bića i ekološkog sustava Zemlje. Iako bi se upravo kršćanski duhovni pokreti, nadahnuti biblijskim poimanjem i poštovanjem hrane, trebali prvi usprotiviti instrumentalizaciji i obezvređivanju hrane, plodnog tla i prionuti uz promicanje ekološkog pristupa stvarnosti, vrlo je lako uočiti da se to još nije dogodilo. U temelju kršćanskog vjerovanja nalazi se upravo hrana, jelo i piće, kruh i vino, euharistijsko blagovanje, zahvalnost Bogu, dostojanstvo ljudskog rada i zemlja – izvor života koji Bog dijeli svim živim bićima. Unatoč tome, kršćanstvo se radije upuštalo u borbu protiv *napasti* koje proizlaze iz hrane i pića, negoli da objašnjava svoje temeljne vrijednosti i na taj način pridonese očuvanju okoliša i brizi o plodnosti tla.

Unatoč nedavno objavljenoj enciklici pape Franje *Laudato si'*, još uvijek su rijetke kršćanske udruge koje promiču zdrav, održiv i s prirodom usklađen život. *Korizmena poslanica slavonskih biskupa*, objavljena u Godini milosrđa, 30. siječnja 2016., predstavlja jedan od rijetkih dokumenta u kojem se, doduše samo iz vida socijalnog nauka Crkve, nabrajaju problemi i posljedice bošeg i neodgovornog gospodarenja prirodnim bogatstvima Slavonije i njezinim plodnim tлом. Ni enciklika *Laudato si'*, ni spomenuta *Korizmena poslanica*, nisu, nažalost, polučile značajniji uspjeh u promicanju vrednota ekološkog gospodarenja tлом utemeljenog na kršćanskim i vjerničkim temeljima ni na području Slavonije, a kamoli na području cijele Crkve u Hrvatskoj. Štoviše, u potpunosti je izostalo organizirano lobiranje laičkih katoličkih vjerničkih društava i zauzimanje zaređenih službenika Crkve protiv ozakonjenja uvođenja dokazano štetnih praksi, a pojedinačna su protivljenja zainteresiranih vjernika, koji razumiju problematiku, u javnosti i medijima prešućena.¹⁵

¹⁴ Usp. M. Jošt, Quo vadis poljoprivreda?, u: *Nova prisutnost 10* (2012.) 3, 402-408.

¹⁵ Opsežna zbirka dokumenata, promišljanja i kontroverzi, naslovljena *Boj za živo selo. Obiteljska gospodarstva – temelj hrvatske poljoprivrede* (Zagreb, 2017.), koja sažima uspjehe i neuspjehe zabrinutih pojedinaca i ozbiljnijih udruga, među

Previše rijetko i odveć slabo se iz usta biskupa, svećenika i redovnika čuje govor o problemima uvoza hrane, okrupnjavanja posjeda u vlasništvu ili zakupu velikih koncerna i drugim poteškoćama koje uništavaju mala obiteljska poljoprivredna gospodarstva (OPG), koja se nepovratno gase tjerajući seljake, zemljoradnike i stočare da budu samo najamni radnici na svojoj zemlji ili da se odsele u tuđinu. Govor o ekološkom uzgoju namirnica za prehranu također nije česta tema u crkvenim krugovima, a poznavanje i dublje znanje o tim problemima može se procijeniti vrlo slabim i površnim. Hvalevrijedni su, iako sasvim rijetki pa i avangardni u crkvenim krugovima, pokušaji redovnica članica reda Milosrdnih sestara sv. Vinka u okolici Zagreba, koje vlastito imanje u Lužnici uspijevaju organizirati kao ekološko samoodrživo gospodarstvo i vlastita umijeća pokušavaju putem seminara i radionica prenijeti na zainteresirane vjernike.¹⁶

Zaključne misli i naputci za kreposno djelovanje

Protiv staroga grijeha neumjerenosti u jelu i piću, koji se često smatrao samo grijehom s učincima na samoga grešnika, očito se danas valja boriti novim sredstvima i novim dobrim navikama – krepostima. Danas je razvidno da grijeh neumjerenosti u jelu i piću, zbog globalizacijskih učinaka ljudskog postupanja s hranom ostavlja daleko širu i dublju štetu te ne donosi probleme samo proždrljivom i halapljivom pojedincu. Ljudska neumjerenost u jelu i piću šteti čitavom hranidbenom sustavu, šteti ekološkoj ravnoteži i duboko ranjava plodnost zemlje.

Suvremenom kršćaninu, koji se želi sačuvati od učinaka prekomjernog uzimanja hrane i pića, nije dovoljno samo znati količinu potrebnu za zasićenje svoje osobne sitosti, nego, prema naputku sv. Ivana Kasijana, koji je Crkvi ostavio temelje nauka o glavnim grijesima, valja voditi i brigu o vrsti i kvaliteti hrane i pića. Grijeh neumjerenosti u jelu i piću, kako uči sv. Ivan Kasijan, nije povezan samo s »punjenjem želuca bilo kojom hranom«, nego i s »neredovitim jedenjem«, a još više s »težnjom za skupim i teško dostupnim namirnicama«.¹⁷

Za uspješno i djelotvorno djelovanje na dobrobit zemlje, plodnoga tla, seljaka, zemljoradnika, stočara,

njima i udruge Obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava hrvatske »Život«, s namjerom da državnim vlastima, struci i najširoj javnosti predoče svoja strahovanja i predlože rješenja za stanje u poljoprivredi, obradi tla i uzgoju hrane, na svojih 650 stranica sadrži tek tri zabilješke o kakvu-takvu kontaktu Udruge sa zaređenim službenicima Crkve. Vidi: B. SALAJ – M. KOVAČ, *Boj za živo selo. Obiteljska gospodarstva – temelj hrvatske poljoprivrede*, Zagreb, 2017., 350., 352., 392.

¹⁶ Usp. <http://www.luznica.com/> (pristupljeno 10. 2. 2018.).

¹⁷ Usp. S. E. HILL, *Eating to excess. The Meaning of Gluttony and the Fat Body in the Ancient World*, Santa Barbara – Oxford, 2011., 132-136.

mljekara i svih onih koji su uključeni u složene procese pribavljanja hrane i pića na naš stol i za uspješnu borbu protiv nemarne i neumjerene rasipnosti, prema nuputcima koje donosi Wendell Berry, kršćani današnjeg vremena trebali bi se pridržavati sljedećih uputa i životnih praksi:

1. Sudjelujte u procesu uzgajanja hrane što je više moguće. Posjedujete li barem malen komadić plodnoga tla, posudu na terasi ili balkonu, ili samo lonac na dasci pored sunčanog prozora, posijte ili posadite u njemu neku jestivu biljku ili začinsko bilje. Napravite mali kompost i u njega stavljajte kuhinjske otpatke koje ćete kasnije upotrijebiti kao gnojivo za druge biljke. Ako se uključite u proces uzgoja hrane makar samo za sebe, moći ćete se upoznati s čudnim protokom snage života koji teče od tla u sjemenku, u cvijet, u plod, u hranu, u otpad i trulež – i opet ispočetka. Bit ćete odgovorni za svaku hranu koju sami za sebe uzgojite i znat ćete sve o njoj. Bit ćete u potpunosti zahvalni za hranu jer je poznajete od početka njezina života.

2. Pripremajte svoju hranu. Ovo podrazumijeva oživljavanje duha i životnih umijeća kuhanja i vođenja domaćinstva. Time ćete si omogućiti jeftiniju ishranu i zadobiti u određenoj mjeri osjećaj kontrole nad kvalitetom onoga što jedete. Pouzdano ćete znati što ste dodali u svoje jelo i čime ste začinili svoju hranu.

3. Upoznajte prostorno podrijetlo hrane koju kupujete i birajte hranu koja je uzgojena što bliže mjestu vašeg prebivališta. Osnovna ideja ovog načela jest da bi svaki prostor i mjesto, koliko je više moguće, trebao biti izvor hrane za njegove stanovnike i da hrana koju stanovnici s određenog prostora blagaju ima za njih najbolju hranjivu vrijednost. Lokalno proizvedena hrana najsigurnija je, najsvježija i najpoznatija lokalnim stanovnicima, te upravo oni mogu najviše utjecati na načine njezina uzgoja. Osim toga, štedi se gorivo, smanjuju troškovi transporta i zagađenje okoliša.

4. Kupujte hranu izravno od lokalnih seljaka, vrtlara ili voćara. Ovdje također vrijede primjedbe iz prethodnog prijedloga. K tome, izravnom kupovinom izbjegavate čitav niz trgovaca i preprodavača, prijevoznika, prerađivača, pakiratelja i oglašivača koji nabijaju troškove najviše proizvođaču, a onda i vama kao krajnjem kupcu. Kupovinom od lokalnih seljaka i zemljoradnika podržavate njihov život i opstanak njihovih obitelji.

5. Sami stecite spoznaje o ekonomiji i industrijskoj proizvodnji hrane i pristupite im kao samoobrambenim znanjima. Ono što se dodaje hrani nije hrana! Proučite koliko plaćate ono što industrija hrane dodaje hrani radi njezina boljeg izgleda, jačeg

okusa i dužeg trajanja, a što vama i vašem zdravlju u konačnici šteti.

6. Proučite i saznajte što je sve važno za dobro i kvalitetno obrađivanje tla i vrta, te o uzgoju stoke i podrijetlu namirnica životinjskog podrijetla. Koliko god je moguće, najbolje kroz osobno iskustvo i promatranje, saznajte više o povijesti pojedinih namirnica i o vrstama hrane koju upotrebljavate.¹⁸

Kao kršćani, pozvani smo biti ljudi koji poznaju vrt u kojem je uzgojeno bilje i povrće što ga jedemo. Važno nam je poznavati ljude koji su uključeni u uzgoj životinja čije meso i proizvode pripremamo sebi za hranu. Tako ćemo moći, svakoga jutra, kad je bilje najsvježije, uzdići hvalu Bogu za dar hrane i sjetiti se truda i vrijednosti ljudi koji su hranu uzgojili. To sjećanje omogućit će nam zadovoljstvo i utjehu što nam je hrana daje i povezati nas u životvorni proces u koji nas hrana uključuje osvježujući i vraćajući nam snagu, dajući nam zdravlje duši i tijelu. To ne vrijedi samo za biljnu hranu, nego i za meso i svu ostalu hranu životinjskog podrijetla. Miris pašnjaka, štale i svinjca krije u sebi miris dobrog odreska.

Pri jedenju i pijenju kršćanin uvijek zahvaljuje Bogu, uvažavajući i shvaćajući pritom napor i trud ljudi koji su tu hranu i piće pripravili te razumijevajući čitavi hranidbeni sustav, u kojemu biljke i životinje imaju svoj neizostavan udio dostojanstva. Zadovoljstvo jedenja i pijenja proporcionalno je zahvalnosti zemlji, svijesti o životu koji iz nje po Božjem blagoslovu i radu ljudskih ruku proizlazi. Gajenje osjećaja zahvalnosti i ucijepljenosti u hranidbeni sustav zemlje moguće je i ostvarivo i vjerniku koji živi u izravnom dodiru s prirodom na selu, kao i vjerniku koji živi u gradu. Isto tako je sve to moguće zanimati i zaboraviti mada živimo na selu, a moguće je ostvarivati i provoditi premda živimo u gradskoj vrevi i na gradskom asfaltu.

Jesti zdravo, jesti redovito i jesti lokalno temeljno je oružje suvremenog kršćanina u borbi protiv grijeha neumjerenosti, koji se danas očituje kao rasipničko i nemarno ponašanje prema ljudima koji hranu uzgajaju, prema plodovima zemlje i tla. Svjesnijim pristupom hranjenju i pijenju, osvješćivanjem pravila i zakonitosti hranidbenog sustava stječemo krepost poniznosti i zahvalnosti, gajimo krepost milosrđa i krepost vjernosti prema Bogu, ljudima i zemlji koja hranu daje. Takvim ponašanjem steći ćemo novu i suvremenu *ekološku krepost* i uputiti se putevima *ekološke duhovnosti* na koju nas poziva papa Franjo u enciklici *Laudato si'*. Ekološka duhovnost odgaja čovjeka da pazi i čuva, ljubi i promiče vrijednost Zemlje, našeg zajedničkog doma, radi ljubavi prema Bogu i svojoj braći ljudima (usp. LS 209). ■

¹⁸ W. BERRY, *The Pleasures of Eating*, 290-291.